

BOEKBESPREKINGEN

Johann Joachim Winckelmann. Een portret in brieven. Geselecteerd, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Hein L. van Dolen en Eric M. Moormann. Ambo, Baarn 1993, ISBN 90-263-1197-4, 429 blz., ill., f 95,-.

In de 'Vorrede' van de bundel *Winckelmann und sein Jahrhundert in Briefen und Aufsätzen* uit 1805, waarin voor de eerste keer Winckelmanns brieven aan zijn jeugdvriend Berendis gepubliceerd werden, wees Goethe op de betekenis van brieven als historische documenten. Als 'zelfgesprekken', als blijvende sporen van een bestaan zouden ze inzicht geven in het karakter van de auteur en daarmee ook in zijn publieke bezigheden. Dit geldt, zo meende Goethe, zeker voor Johann Joachim Winckelmann (1717-1768).

Het is dan ook geheel terecht dat Hein L. van Dolen en Eric M. Moormann hun Nederlandse vertaling van een selectie brieven van Winckelmann de titel *Johann Joachim Winckelmann. Een portret in brieven* hebben gegeven. De evenwichtige keuze uit de bijna duizend overgeleverde brieven van zijn hand geeft een goed inzicht in Winckelmanns complexe persoonlijkheid. Een uitgebreide inleiding, een notenapparaat dat zich beperkt tot een functioneel minimum aan informatie, en een personenregister met biografische informatie, maken een goed begrip van de brieven mogelijk. Het enige dat misschien nog aan de inleiding toegevoegd had kunnen worden, is een korte impressie van het boekbinders en -handelsbedrijf in de achttiende eeuw.

Zo ontstaat het portret van een veelzijdig man met een niet eenduidig karakter, een man die "een afkeer van het vaderland" Pruisen had, maar vanuit Rome, waar hij vanaf 1755 vrijwel permanent verbleef, toch telkens weer informeerde naar de toestand daar; een man die Frederik II van datzelfde Pruisen haatte, maar toch bijna in zijn dienst getreden was; een man die pathetisch zijn vrijheid vierde, maar zich kruiperig gedroeg ten opzichte van hen die maatschappelijk hoger stonden; een homoseksueel die in Rome de vrijheid had zijn "onbegrijpelijke hang" te bevredigen, maar zijn seksualiteit sublimeerde in een vriendschaps- en schoonheidscultus.

Dankzij de voorliggende bundel krijgen nu ook Nederlandstalige lezers een goed inzicht in de persoonlijkheid van Winckelmann. Maar hoewel Van Dolen en Moormann in de inleiding uitgebreid op zijn kunsttheorie ingaan en deze ook in een historische context plaatsen, wordt er over de redenen waarom men zich tot op de dag van vandaag met Winckelmanns persoonlijkheid bezighoudt helaas nauwelijks iets meegedeeld. Hier ligt eigenlijk het enige zwakke punt in de uitgave van Dolen en Moormann. Immers, een dergelijke uiteenzetting had de vertaling van de brieven kunnen rechtvaardigen. Maar bovenal moet deze omissie gezien worden als een gemiste kans. Er bestaat in het Nederlands geen inleiding in het werk van Winckelmann en de culturele betekenis daarvan.

In de eerste plaats wordt Winckelmann met recht de grondlegger van de klassieke archeologie en de moderne kunstgeschiedenis genoemd. Winckelmann brak in zijn belangrijke *Geschichte der Kunst des Altertums* uit 1764 met de antiquarische, op het verzamelen van feiten gerichte houding die de geleerden

in de achttiende eeuw ten opzichte van de antieke kunst innamen. Hij plaatste deze kunst in een historische context die niet langer geschreven werd als een serie biografieën van kunstenaars.

Om dit mogelijk te maken was het in eerste instantie noodzakelijk de overgeleverde antieke kunstwerken chronologisch te ordenen. Daartoe moesten deze sculpturen geïdentificeerd worden met in de antieke bronnen genoemde kunstwerken. Vervolgens ontwikkelde Winckelmann stijlcriteria met behulp waarvan een historische ontwikkeling van de kunst beschreven kon worden. Belangrijk winstpunt was dat hij daarbij als eerste onderscheid maakte tussen Griekse originelen en Romeinse copieën.

Dit formele chronologische schema werd door Winckelmann - paradoxaalwijs - in de bredere historische ontwikkeling ingebed met behulp van een esthetisch dogma dat door Dolen en Moormann adequaat beschreven wordt. Aanknopen bij hellenistische en Romeinse bronnen beschouwde hij de Griekse cultuur van de vijfde en vierde eeuw v. Chr. als het hoogtepunt van de antieke cultuurontwikkeling, zelfs van de menselijke cultuur überhaupt. De kunstwerken van de Hellenistische tijd en zeker die van de Romeinen werden daarentegen als tekenen van verval gezien. De historische ontwikkeling kreeg zo de vorm van een parabool: opkomst - bloei - verval.

Het is tekenend voor de indruk die Winckelmanns geschriften maakten dat deze visie, hoewel reeds door anderen voorbereid, zich wist door te zetten en dat Griekenland nu in de receptiegeschiedenis van de Oudheid de eerste plaats van Rome overnam. Zo legde hij de basis voor het op Griekenland georiënteerde neo-humanisme van de zogenaamde 'Weimarer Klassik'.

Een belangrijke rol in dit proces hebben ongetwijfeld Winckelmanns originele taalgebruik en schrijfstijl gespeeld, die als 'verheven' gekenmerkt kunnen worden. Terecht besteden Dolen en Moormann hier de nodige aandacht aan. Bijzonder aardig is, dat zij als voorbeeld een belangrijk deel van Winckelmanns beschrijving van de Torso van de Belvedere vertaald hebben (p. 68-70), terwijl ook een voorstudie van zijn beschrijving van de Apollo van de Belvedere als deel van een brief aan Muzell-Stosch in de bundel opgenomen is.

Veel aandacht hebben Dolen en Moorman in hun inleiding voor Winckelmanns door raadsels omgeven dood, die in de literaire verwerking van zijn leven zo'n prominente plaats inneemt. Sinds 1755 leefde Winckelmann vrijwel permanent in Rome dankzij de financiële steun van de keurvorst van Saksen en een aantal invloedrijke Romeinse kardinalen. Na vele eerdere aankondigingen ging hij in 1768 op reis naar Duitsland, maar keerde in Wenen plotseling om en werd op de terugreis naar Rome in Triëst vermoord. Of er sprake was van een eenvoudige roofmoord of dat er verband bestaat met zijn homoseksuele geaardheid en de steekpartij een lustmoord geweest zou zijn - hetgeen de voorkeur van de meeste literatoren heeft - is nog steeds onopgehelderd. Ook Dolen en Moormann kunnen in hun nuchtere, op de gepubliceerde *Mordakten* gebaseerde betoog niet alle raadsels oplossen.

Bert Overbeek

W.R.E. Velema, *Enlightenment and conservatism in the Dutch Republic. The political thought of Elie Luzac (1721-1796)* Van Gorcum, Assen en Maastricht 1993, ISBN 90-232-2743-3, ix + 218 blz., f 49,50.

Luzac was een van de belangrijke politieke auteurs van de Nederlandse achttiende eeuw. Ook na lezing van Velema's analyse van het politieke denken van Elie Luzac is dat duidelijk. Vanaf zijn bemoeienis met De la Mettrie's mechanistische filosofie - als uitgever van het werk én als criticus ervan - tot en met zijn niet-aflatende verdediging van het *ancien régime* tegen de revolutie van de Patriotten, steeds was Luzac betrokken bij belangrijke intellectuele en politieke gebeurtenissen van zijn tijd. In *Enlightenment and conservatism* bespreekt Velema Luzacs politieke denken vanuit een viertal gezichtspunten: ten eerste de 'Nederlandse' Verlichting, ten tweede de moraalfilosofie (in casu het natuurrecht van Christian Wolff), ten derde de commerciële samenleving, en ten vierde de patriottisme-kritiek.

Velema's stelling is dat de 'Nederlandse' Verlichting niet heeft bestaan. 'Verlichting' is een verzamelnaam voor allerhande intellectuele stromingen, die volgens Velema, zeker in het geval van Nederland, niet tot één land beperkt zijn. Bijgevolg, merkt hij op, dient Luzac in een "grote variëteit aan contexten" (p. 116) te worden bestudeerd. Luzac verschijnt aldus als verdediger van de persvrijheid tegen orthodoxe en minder orthodoxe christenen, als navolger en criticus van Wolff, als navolger en criticus van Montesquieu, en tenslotte als verdediger van het stadhouderschap en de gegroeide politiek-maatschappelijke verhoudingen in de Republiek. In dat opzicht geeft dit boek een goed beeld van de variëteit van activiteiten en interesses van Luzac, ook al is het noch een volledige intellectuele biografie, noch een uitputtende behandeling van Luzacs werkzaamheid, zoals de auteur zelf ook benadrukt (p. 4). Is het een bevredigende behandeling van Luzacs politieke denken? Het antwoord hangt af van de maatstaven die men wenst aan te leggen. Voorzeker is Velema er in geslaagd een goede indruk te geven van Luzacs opvattingen over de belangrijkste strijdvrage in de achttiende eeuw: over natuurrecht, stadhouderschap, over de handelsrepubliek als duurzame politieke orde, en tenslotte over de betekenis en gevaren van de 'rechten van de mens'-ideologie aan het einde van die eeuw. Hij citeert ruimschoots en informatief en stelt zo de lezer in staat zich snel een indruk te vormen van de belangrijkste thema's in het enorme oeuvre van Elie Luzac.

Daarnaast bekent de auteur zich tot de methodologie van de ideeënhistoricus J.G.A. Pocock. De lezer mag zich dan de vraag stellen of ook in dit opzicht zijn behandeling van Luzac adequaat is. Zoals bekend vergt Pockock's methode de combinatie van een *analytisch* inzicht (zoals bijvoorbeeld de 'Machiavellian moment' er een was) met een *historische* reconstructie van debatten en de zich daarin manifesterende vocabulaires. Dat analytisch inzicht definieert de *Longue Durée*, waarbinnen een reeks concrete debatten als evenementen plaats krijgen. Deze historiografische methode heeft de grote verdienste dat ze enerzijds de reconstructie van het ideeëngoed van historische figuren dient, door het

vereisen van een hypothese over wat de 'echt' belangrijke vraagstukken zijn geweest, en anderzijds van de onderzoeker vergt de hypothese aan concrete debatten te toetsen. Resultaat van deze methode is dan de identificatie van de zogenaamde vocabulaires, samenhangende begrippenstelsels geschikt om op de centrale vraagstukken een antwoord te geven. Vaak staan zulke vocabulaires in een concurrentie-verhouding, zoals in Pococks eigen onderzoek van de Engelse 18e eeuw die van *civic humanism* en van *natural rights*. Voorzover Velema zijn analytisch beginsel formuleert is dat als bewering over de status van Luzac in de Republiek: die van conservatief Verlichter, zich ontwikkelend van verdediger van het stadhouderschap tot die van de bestaande orde *tout-court* (onder andere p. 185-6). Vanuit Pococks perspectief is dat wellicht wat summier. Hoe legitiem ook Velema's nadruk op het 'eender en anders' van Luzacs relatie tot de Hugenoten-traditie, het Wolffiaanse natuurrecht, en de Orangistische literatuur; de presentatie verkrijgt nergens de scherpste van een debat. Nu is het zeker zo dat Pococks inhoudelijke stellingen over de achttiende-eeuwse vocabulaires niet toe te passen zijn op de Nederlandse situatie. Maar een alternatief wordt ons hier niet geboden. Velema's stelling dat de Nederlandse Verlichting in het geval van Luzac vooral internationaal dient te worden opgevat — met name in het licht van Wolff en Montesquieu — geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen, waarmee ik tevens wil suggereren hoe Pococks methodologie wél had kunnen worden toegepast.

Wat allereerst opvalt is de bijna volledige afwezigheid van verwijzingen naar Nederlandse auteurs. Het is alsof het natuurrecht bij Wolff begonnen is. Ook al informeert Velema de lezer zorgvuldig over Luzacs Nederlandse juridische leermeesters, die allen veel aandacht aan Grotius gaven, toch meent hij dat Luzac, op grond van zijn internationale contacten, behoorde tot degenen die Wolff als natuurrechtsleraar bovenal prefereerden. Luzac wordt vergeleken met Van der Marck (wel hier, niet als het gaat om de rechten van de mens). De stelling van Luzacs Wolffianisme zou natuurlijk juist kunnen zijn, ware het niet dat onder meer waar Luzacs kritiek op Wolff wordt besproken een reeks van thema's opduikt die reeds oude wortels heeft in de Nederlandse natuurrechts-discussie. Ik noem enkele voorbeelden: de scheiding van openbaring en rationele moraalfilosofie (p. 43), de kritiek op Ulpianus' opvatting dat het natuurrecht aan alle levende wezens gemeen is (p. 91), de kritiek op Grotius' gebrek aan methode (p. 93; niet eerst bij Wolff, maar al te vinden bij Barbeyrac in de inleiding op de Franse Pufendorf), het thema van de perfectie (p. 102 en verder; vergelijk het Spinoza-Velthuysen debat), en van de maatschappelijke harmonie (p. 108; Cumberland?). Iets soortgelijks valt op te merken over typisch Montesquiviaanse thema's als absolutisme, despotie en de bijbehorende vaderlandse traditie van Spinoza, Huber, Van der Muelen, Noodt e.t.q. Voor iemand die ook nog het verzamelde werk van Gerard Noodt heeft uitgeven is dit teveel om toevallig te zijn. De onbeantwoorde vraag van althans deze lezer is wat Luzacs lezing van Wolff ons leert over zijn stellingname in (al langer) bestaande debatten in de Republiek.

Wellicht wreekt zich hier ook de verleiding van de *wide variety of contexts* van pagina 116. Ook contexten dienen, naar het woord van Ockham, niet dan uit noodzaak vermenigvuldigd te worden. Is het erg gewaagd te veronderstellen dat Luzacs moraalfilosofie (onderwerp van een disputatie in 1749, een prijsvraagessay in 1762, een briefwisseling in 1771 en zijn zwanezang over het natuurrecht) net zozeer als een stellingname in het vaderlandse politieke debat moet worden begrepen als zijn geschriften over Johan de Witt, De la Court en die tegen de Patriotten? Maar wat is dan de relatie van een en ander?

In weerwil van Pococks methodische aanbevelingen heeft Velema zich geconcentreerd op de *standpunten* van Luzac. Hij heeft dat op een bewonderenswaardige wijze gedaan. Weinigen hebben zoveel van Luzac gelezen, slechts een enkeling heeft er verslag van gedaan. Velema's boek onderstreept de zinvolheid van nauwkeurige studie van Nederlandse denkers van de achttiende eeuw. Moge deze studie ons verder helpen bij het zoeken naar een steeds adequater antwoord op de (Pocockiaans opgevatte) vraag 'Waarover spraken zij?'

Hans W. Blom

Pierre Grimal, *Tacitus. Een biografie*, Ambo, Baarn 1992 (oorspronkelijke uitgave: *Tacite*, Fayard, Parijs 1990), ISBN 90-263-1094-3, 400 blz., f 75,-; **Ronald Mellor, *Tacitus*, Routledge, New York en Londen 1993**, ISBN 0-415-90665-2, xii en 211 blz., f 77,25.

Gelukkig zijn er nog mensen die blijik geven van de deugden somberheid en wantrouwen. Als zij bovendien het geluk hebben in aanraking te komen met de Oudheid, is er maar een mogelijkheid: zij worden een liefhebber van Tacitus.

Waardoor houdt men van Tacitus? Bovenal door zijn stijl. Wie begint nu de geschiedenis van een keizer met de woorden: "De eerste misdaad van het nieuwe principaat was de moord op Postumus Agrippa." (*Annales* I, 6, 1)? Wie Latijnse woordjes moet leren aan de hand van voorbeelden, haalt er met gemak de zinnen van Tacitus uit, vooral als ze onthullend zijn: "Schitterend in woorden, in werkelijkheid loos of sluw, en hoe meer [het] werd bedekt met het beeld van vrijheid, op een des te drukkender slavernij zou het uitlopen." (*Annales* I, 81, 2). Tacitus is dadelijk bereid de minder edele motieven van mensen aan te duiden. Daarbij is hij een meester in de suggestie, of door het zodanig weergeven van geruchten dat men ze vanzelf gaat geloven, of door het na elkaar vertellen van gebeurtenissen die niet onmiddellijk gerelateerd zijn. En werkelijk alles is slecht, als hij eenmaal geconstateerd heeft dat iemand moreel verachtelijk is. Zo schrijft hij over een boot die Nero voor een feest had laten bouwen: "En als roeiers werden er schandknapen op gezet, ingedeeld naar leeftijd en ervaring in seksuele uitspattingen." (*Annales* XV, 37, 2). Dat alles zegt hij ook nog met een kernachtigheid die geen enkele ruimte laat voor geruststellende fraaiheid.

Er zijn na de oorlog al heel wat grotere werken over en inleidingen op Tacitus verschenen, en recentelijk zijn daar kort achter elkaar twee aan toege-

voegd. Maar op de titel na is het verschil levensgroot. Pierre Grimal's *Tacitus* bevat een eigenzinnige visie die weliswaar refereert aan eerder onderzoek, maar die vooral dingen wil beweren die nog niet zijn beweed; Ronald Mellors' *Tacitus* is een inleiding die de lezer op de hoogte brengt van de huidige stand van onderzoek.

Het spreekt daardoor vanzelf dat Mellor vrij traditioneel is wat betreft zijn beeld van Tacitus. Na een korte chronologische schets van diens leven en werken, behandelt hij diverse themata: Tacitus' historische methode, zijn kwaliteiten als moralist, psycholoog, politiek waarnemer en als schrijver. Binnen die kaders komen alle belangrijke vraagstukken op een heldere manier aan de orde. Het is zeker niet Mellors bedoeling een interpretatie van Tacitus op te dringen; hij wil lezers winnen voor Tacitus en hen enige hulp bieden bij dat lezen. Tacitus overbodig maken is er dus niet bij, maar soms krijgt men zelfs de indruk dat de enige verbindende factor in Mellors betoog is, dat het allemaal gaat over het werk van één schrijver. Daarmee is dit boek typisch voor deze tijd waarin artikelen in plaats van boeken steeds belangrijker worden (vergelijk de uitstekende literatuurlijst achterin). Met name de hoofdstukken over Tacitus als psycholoog en als schrijver komen brokkelig over: er was kennelijk steeds nog een artikel dat relevant was.

Dat van deze beide hoofdstukken het tweede interessant blijft, terwijl het eerste het slechtste van het boek is, ook door storende herhalingen als gevolg van een ongelukkige thema-indeling, geeft al aan waar de affiniteit van Mellor ligt. Zijn Tacitus is een schrijver, en meer in het bijzonder de schrijver van de *Annales*. Mellors onderverdeling in themata heeft tot gevolg dat de chronologie wordt verwaarloosd, maar hij kan zich dat permitteren omdat voor hem de rest van het oeuvre een opmaat is, ook al van hoog niveau, voor het geniale slotaccoord, de *Annales*. Daarin is Tacitus' stijl tot volle rijping gekomen en weet hij het best het verhaal vorm te geven. Om Mellor aan te halen: "[Tacitus] was a moralist, and moralists are more interested in iniquity than in merit. He was a tragedian whose subject was the dramatic conflict between freedom and tyranny. He understood that 'good emperors' were better than any realizable alternative; but he did not have to like them or write about them. A Tacitean history of the 'happiest age' is unconceivable; the horrors of the Julio-Claudians were more to his literary taste." (p. 103).

Met 'good emperors' en 'happiest age' verwijst Mellor naar wat Tacitus in eerdere werken over het tijdperk van de keizers Nerva en Trajanus heeft gezegd; daarin was het ook dat het hele oeuvre van Tacitus ontstond. Het is juist de persoon Tacitus in zijn tijd waarop Grimal een sterke nadruk legt. Hij ziet Tacitus' werken als een uitdrukking van "de geest van de tijd waarin zij werden geschreven." (p. 11). Volgens hem is Tacitus een optimist met een rotsvast vertrouwen in de lotsbestemming van Rome als heerser over de volkeren onder leiding van een keizer. De instelling van het principaat door Augustus zou hij als een belofte voor de toekomst opvatten, die weliswaar niet dadelijk werd ingelost, maar met Trajanus en diens agressieve buitenlandse politiek in vervulling was gegaan.

Aanvankelijk heeft men sympathie voor Grimal's poging. Uitgebreid schenkt hij aandacht aan Tacitus' leven en hij probeert aan zijn werk aanwijzingen te ontleen voor zijn carrière. De opmerkingen die Grimal maakt over de functie van voortekens in Tacitus' werk en zijn religieuze visie op het principaat en het lot lijken interessant: hij tracht onder andere uit de doeken te doen wanneer Tacitus nu wel of niet *omina* als authentiek beschouwde. (Mellor noemt Tacitus een scepticus die voortekens literair gebruikt, net zoals in een tragedie.) Ook de oprechte waardering die Tacitus zo nu en dan heeft voor mensen kan hij gemakkelijker plaatsen: zelfs in benarde tijden was deugdzaamheid mogelijk, dus in de huidige moet het des te eenvoudiger zijn. Grimal wil kortom de auteur als historisch persoon benadrukken.

Maar al vrij gauw gelooft men hem niet meer. Hij vergelijkt Tacitus met Vergilius, die eveneens een werk schreef over een held die allerlei moeilijkheden moet overwinnen maar die uiteindelijk tot grootse daden zal komen. Vergilius gebruikt echter vele concrete vooruitwijzingen in zijn werk, terwijl daar bij Tacitus geen sprake van is. Wat opvalt aan de gevallen van deugd die Tacitus noemt, is dat zij gepaard gaan met veel lijden. Het zou ook zo kunnen zijn dat echte deugd alleen naar buiten komt in moeilijkheden; in gelukkige tijden is dat te gemakkelijk. Ernstiger is dat Grimal conclusies trekt uit passages die dat niet veroorloven (bijvoorbeeld pp. 175, 281/282, 287, 322) of relevante informatie achterwege laat (bijvoorbeeld pp. 78, 128 en 170). Ongeloofwaardig wordt hij door wat hij in het slothoofdstuk over de rol van het lot en de morele bestemming in het kader van de 'filosofie van Tacitus' te berde brengt: het lot en de goden zijn eerst niet moreel (p. 331), maar een pagina later gaat het over straffen van de goden; Rome heeft een bepaalde lotsbestemming, maar het is ook zo dat *alles* wat gebeurt overeenkomt met het lot (wat het tot een holle notie maakt). Grimal doet geen enkel poging aan te tonen hoe volgens Tacitus het dan al vanaf het begin ingebakken was dat Rome zulke gelukkige tijden als onder Trajanus zou beleven. Wie Tacitus leest krijgt eerder de impressie dat deze een waar godsgeschenk waren. En godsgeschenken zijn zeldzaam en kwetsbaar: dat beseft brengt Tacitus wel bij.

Verder is Grimal nogal breedspakig, wat aan het eind verveelt. Op de vertaling is niet zoveel aan te merken behalve dat de citaten van Tacitus in het wel erg stijve Nederlands van J.W. Meijer zijn; zij hadden opnieuw moeten worden vertaald.

Grimal slaagt dus niet in zijn opzet, maar dat neemt niet weg dat hij op een interessant probleem wijst: hoe is het mogelijk dat iemand die steeds pessimistischer wordt, toch zo positief is over zijn eigen keizer? Is dat schijn, of is er wel degelijk iets veranderd? De strakke scheiding tussen auteur en historische persoon die Mellor aanbrengt is misschien terecht, maar voor historici ergens onbevredigend; het is wellicht een poging waard om de inzichten die Mellor biedt, te verbinden met de toestanden ten tijde van Tacitus' leven.

Pieter Sjoerd Hasper

Mark Kuiper, *De vaas van Huizinga. Over geschiedenis, verhaal en de betekenis van de dingen die voorbijgingen* V.U. Uitgeverij, Amsterdam 1993, ISBN 90-5383-235-1, 205 blz., f 45,-.

Wie bij de dissertatie van Mark Kuiper op de titel afgaat en een studie over Huizinga verwacht, komt bedrogen uit. Zeker, Huizinga komt veelvuldig voor in zijn gedachtenexperiment, maar Huizinga is niet het hoofdonderwerp van deze studie. Dat is veel eerder de eeuwige vraag of geschiedschrijving een 'zinduiding van het zinvolle' of een 'zingeping aan het zinloze' is. Zeggen de verhalen van historici werkelijk iets over samenhang in het verleden, of is het eerder zo dat verhalen samenhang aanbrengen in het verleden en daardoor het verleden als het ware 'creëren'? Het zijn dit soort vragen die in deze dissertatie aan de orde komen.

Bij Kuipers filosofische exercitie is de stroming die bekend is onder de naam 'narrativisme' het uitgangspunt. De eerste drie hoofdstukken, waarin hij de esthetiserende benadering van het verleden binnen deze beweging tegenover een meer hermeneutisch-interpreterende plaatst, behoren tot de beste van zijn dissertatie. Kuiper weet op overzichtelijke wijze de standpunten van beide stromingen tegen elkaar af te zetten en de problemen die aan deze standpunten verbonden zijn te inventariseren. Wie een inleiding zoekt op theorieën over interpretatie en representatie kan hier aan zijn trekken komen: Danto, White, Ankersmit, Carr, Ricoeur en anderen passeren de revue.

Het narrativisme schetst Kuiper daarbij terecht als een stroming die vasthoudt aan het idee dat historische interpretatie niet "het begrijpen van betekenis is die gegeven is in het verleden", maar de creatieve produktie van betekenis door de constructie van een verhaal. Volgens hem gaan alle narrativisten er van uit dat het verhaal betekenis geeft aan op zich betekenisloze feiten uit het verleden door verbanden tussen die feiten aan te brengen of door een samenhangend beeld te geven van een in principe samenhangsloze tijd. Zij eindigen volgens hem daarom ook altijd met de gedachte dat betekenis door de historicus aangebracht wordt - of nauwkeuriger nog: door de tekst - en niet in het verleden zelf aanwezig is. Zij snijden de band tussen het verleden en de teksten daarover zo radicaal door, dat de (verleden) realiteit voor hen een produkt van de menselijke creativiteit wordt.

Dit standpunt vindt Kuiper echter niet overtuigend, juist omdat er zo geen enkele relatie meer verondersteld wordt tussen het verleden en de verhalen daarover. Hij lijkt enorm te worstelen met het complete relativisme en subjectivisme dat uit dit interpretatieve narrativisme lijkt voort te komen, en acht Hayden White's opvatting dat taalvormen aan de representatie van het verleden voorafgaan en het verleden medebepalen niet overtuigend. Dat er geen criterium bestaat om uit te maken welke van de vele benaderingen van het verleden de voorkeur geniet, aangezien het verleden en de verhalen daarover gescheiden sferen zijn, is naar zijn mening net zo onaannemelijk als White's opvatting dat er geen verleden bestaat buiten dat verhaal. Heel kenmerkend voor hem is dan ook de volgende zin: "De cynicus stelt de goede vragen, maar helpt ons niet

verder. We zoeken een antwoord, zwoegen voort, zijn gedoemd te vertellen en te filosoferen. Te spelen met kostuums en maskers ook?" Deze passage is zowel kenmerkend voor Kuipers onvermogen zich neer te leggen bij het cynische standpunt van White als voor zijn schrijfstijl die zich in wel heel ongunstige zin onderscheidt van zijn geliefde Huizinga. De ene keer gebruikt Kuiper veel te bloemrijke taal, de andere keer ontsnapt hij niet aan het afgrijselijke filosofen-jargon dat dit soort teksten altijd weer tot een beproeving maakt.

Meer dan aan White's interpretatieve variant van het narrativisme houdt Kuiper vast aan de benaderingswijze die stelt dat de historicus het verleden 'representeert' in plaats van interpreteert. Hij meent, met Ankersmit, dat de historicus 'een talige representatie' van het verleden geeft die tot doel heeft een 'beeld' op te roepen van een tijdperk, en slaat daarna zelf aan het filosoferen, waarbij hij - volgens zijn eigen woorden - deze esthetische richting met de hermeneutische probeert te 'verzoenen'.

De dissertatie ontspoord naar mijn mening enigszins na de eerste drie beschouwende hoofdstukken. In een poging de historische realiteit te behouden beroept Kuiper zich op werkelijk alle grote namen uit de wereldgeschiedenis, en poneert hij de stelling dat het eerder gaat om het 'beleven' van het verleden dan om het interpreteren of navertellen. Hij vermoedt dat het bij interpretaties en representaties niet gaat om een 'overeenkomst' tussen verleden aan de ene kant en de verhalen er over aan de andere kant, maar om een overeenkomst in *betekenis*: werkelijk alles draait in deze dissertatie om de baaierd aan betekenis-sen van het woord 'betekenis'. De auteur houdt vol dat het de 'betekenis' van de dingen uit het verleden is waarmee wij geconfronteerd worden, in plaats van de dingen zelf. Hij schrijft dan ook over het 'ervaren van betekenis', en al snel komt hij met Huizinga's 'historische sensatie' op de proppen en doet hij een poging om historische sensatie aan historische representatie te koppelen.

Het gaat er Kuiper om, argumenten aan te dragen voor de stelling dat "de betekenis van de tekst kan functioneren als de betekenis van de gebeurtenissen, waardoor die tekst inderdaad een representatie kan zijn van de historische wereld [...] want als we ons het verleden verbeelden schuilt er in die verbeelding een 'betekenis' die kan functioneren als een brug naar verleden leven". Hij gelooft zelf eigenlijk niet in zo'n verleden 'werkelijkheid' die achter interpretaties en representaties schuil gaat, maar kan blijkbaar absoluut niet zonder die werkelijkheid leven. Hij vraagt daarom aandacht voor de historische sensatie als bron van kennis van het verleden en voor 'representatie' (lees: evocatie, verbeelding, aanschouwelijk en sensatie tegelijk) als meest juiste model voor de manier van weergeven van het verleden. Kuiper is er (met Ankersmit) van overtuigd dat deze representatie van het verleden ons werkelijk dichterbij het verleden kan brengen. De toegang tot het verleden schuilt voor hem niet zozeer in de praktische betekenis die geïnterpreteerd kan worden, maar in een sublieme (esthetische) betekenis die 'opgeroepen' kan worden. Het sublieme en schone vormen voor hem de brug naar het verleden. In de woorden van Oscar Wilde: "one does not see anything until one sees its beauty".

Maar of dit overtuigend is? Het idee dat het ironische narrativisme hiermee 'overwonnen' is en er 'contact' mogelijk is met het verleden heeft mij niet altijd overtuigd. De stelling dat betekenis eerder wordt *opgelegd* aan het verleden, dan dat er betekenis in het verleden zelf *aanwezig* is die vervolgens 'ervaren' kan worden, blijft echter recht overeind staan. Want is er wel betekenis buiten de betekenisgeving?

Feit is, dat Kuipers boek opgezet is als een speurtocht naar antwoord op essentiële vragen. Door de aangesneden problemen is de dissertatie, ondanks de matige stijl, zeker boeiend te noemen.

Henk de Jong

S.E. Bloemgarten, *Henri Polak. Sociaal democraat 1864-1943* Sdu 1993, ISBN 90 12 08041 X, 756 blz., ill., f 59,90.

"Henri Polak is mijn neef
En als Henri Polak mijn neef niet was,
Dan hadde we geen cent in de weerstandskas"

Bovenstaand versje toont de verbondenheid die bestond tussen de Amsterdamse diamantbewerkers en Henri Polak, oprichter en 45 jaar lang voorzitter van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond (ANDB). Voor de overwegend joodse diamantbewerkers was Polak meer dan een vakbondsleider; hij emancipeerde hen als arbeiders, maar ook als achtergestelde (joodse) bevolkingsgroep. Het socialisme van Polak was eerder geënt op William Morris en de Fabian Society dan op Marx. Dit betekende dat naast verbetering van sociaal-economische omstandigheden, emancipatie op het gebied van kunst en cultuur noodzakelijk was, ook ter voorbereiding op de nieuwe samenleving. Zo voedde Polak de leden van 'zijn bond' op tot een keurkorps van sociaal-democratische arbeiders.

Was Polak jarenlang vormgever en voorman van de eerste moderne Nederlandse vakbond, ook stond hij aan de wieg van de eerste Nederlandse vakbonds-federatie, het NVV, de voorloper van het huidige FNV. De sleutelrol die Polak speelde bij het ontstaan van de moderne vakbeweging in Nederland vormt één van de hoofdlijnen van de biografie *Henri Polak. Sociaal democraat 1868-1943*, het proefschrift van historicus/journalist Salvador Bloemgarten. De dissertatie vormt de uitkomst van meer dan twintig jaar onderzoek, en het resultaat mag er zijn: het ruim 700 pagina's tellende werk omvat een gedegen, gedetailleerde levensbeschrijving van Henri Polak, en geeft tegelijk een tijdsbeeld van het (sociaal-democratische) Nederland in de eerste helft van deze eeuw.

Behalve aan vakbondswerk besteedde Polak veel tijd aan politiek. Hij stond aan de wieg van de SDAP, was acht jaar voorzitter van deze partij, en werd als eerste socialist gekozen in de gemeenteraad van Amsterdam en de Eerste Kamer. Toch heeft Polak op dit vlak nooit een prominente rol gespeeld.

Prioriteit verleende hij aan de vakbond. Verder stelt Bloemgarten dat Polak onder meer vanwege de rechtlijnigheid in zijn ideeën en zijn afkeer van gemarchandeer, niet het juiste karakter voor het politieke bedrijf bezat. In de vakbond wist hij deze eigenschappen echter ten goede te keren door ze te combineren met een scherp analytisch vermogen en de kunst risico's in te schatten.

De derde hoofdlijn in de biografie vormt het journalistieke werk van Polak. Zo publiceerde hij onder andere in *Het Volk* en het bondsorgaan van de ANDB. Bloemgarten toont aan hoe Polak middels zijn retorische begaafdheid de bondsleden aan zich kon binden, inspireren en opvoeden, tegenstanders ongenadig neer kon sabelen om ze vervolgens op wonderbaarlijke wijze weer voor zich te winnen.

Vakbond, politiek en journalistiek zijn in de biografie de basis van waaruit de auteur een aantal zijpaden betreedt, zoals de pioniersrol van Polak in het natuurbehoud en de monumentenzorg: één van zijn initiatieven op dit terrein was het door Berlage ontworpen bondsgebouw in Amsterdam - het huidige vakbondsmuseum.

Het enige dat deze biografie mist is het privé-leven van Henri Polak, het gevolg van de vernietiging van het grootste deel van zijn privé-documenten in de oorlog. Dit verhindert echter niet dat tijdens het lezen van de biografie de persoon Henri Polak gaandeweg tot leven komt. Dit dankzij het veelvuldig gebruik van citaten en anecdotes. Het is echter vooral de liefde en het plezier van de auteur voor zijn onderwerp dat in de tekst doorklinken (zonder overigens de objectiviteit aan te tasten), en onvermijdelijk op de lezer overslaan. Nog niet vaak is het voorgekomen dat een werk van deze omvang mij van begin tot einde bleef boeien.

Martien Stege